

УДК 377.3-053.6**А.В. Барило, м. Київ**

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МІСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИЦЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розкрито сутність професійного самовизначення з погляду психології, педагогіки; уточнено поняття “професійне самовизначення міських старшокласниць”.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення, старшокласниці, міська сім'я.

В умовах реформування усіх сфер у державі (освітянської, економічної, соціальної і т.ін.) зростає необхідність у кваліфікованих кадрах. У сучасному суспільстві спостерігаються такі негативні тенденції: 1) молодь здобуває освіту лише заради диплому, дуже часто не працюючи за фахом жодного дня; 2) переважна більшість молоді вступає лише до престижних навчальних закладів та на престижні спеціальності, тобто попит на робочі місця перевищує пропозицію.

Можна констатувати, що такі явища пов'язані, перш за все, з неефективним професійним самовизначенням старшокласників. Тому нагальним у суспільстві, а надто для його соціальних інститутів – сім'ї та школи, постає завдання – допомогти підростаючому поколінню обрати правильну професію, яка б відповідала їхнім схильностям, нахилам, можливостям і у майбутньому не лише приносила б задоволення, але й допомогла б самореалізуватися.

Часто старшокласники обирають ту професію, яку пропонують батьки, бо у більшості випадків за навчання необхідно ще й платити. То ж це актуалізує проблему професійного самовизначення у сім'ї, а надто у міській. Адже в міській родині не лише можливості, але й потреби і вимоги значно вищі, ніж у сільській.

Варто відмітити, що попри законодавчу рівність прав чоловіків і жінок, на практиці спостерігаємо іншу картину: на деякі факультети при вступі до навчального закладу перевага надається юнакам; при прийомі на роботу іноді теж обирають чоловічу стать; часто за одну й ту саму роботу чоловіки отримують більшу оплату, ніж жінки. Тому необхідним видається

педагогічно підготувати до професійного самовизначення саме ті сім'ї, у яких зростає донька.

Проблемам профорієнтації та професійного самовизначення школярів присвяченні наукові праці педагогів (Л. Артем'євої, В. Мачуського, О. Мельника, М. Тименка, В. Туляєва та ін.), так і психологів (В. Василькова, Є. Клімова, І. Кона, Н. Світличної та ін.).

Окремі аспекти професійного самовизначення висвітлені в дисертаційних дослідженнях О. Вітківської (у випускників середніх шкіл у процесі профконсультації), М. Піддячого (підготовка старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах), В. Романчука (вибір майбутньої професії у навчально-трудої діяльності) та ін.

Мета статті полягає в уточненні поняття “професійне самовизначення міських старшокласниць” на основі аналізу психолого-педагогічної літератури. Оскільки складовими даного поняття є “самовизначення”, “професійне самовизначення”, необхідно розкрити їх сутність.

За О. Газманом, самовизначення – це особистий вибір, а він передбачає співвідношення вимог зовнішнього світу із самим собою, об'єктивної реальності з реальністю суб'єктивною – своїми індивідуальними можливостями, здібностями, труднощами, установками, з досягнутим і бажаним у собі [6].

У психологічному словнику професійне самовизначення представлено як “процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності”. Зміст професійного самовизначення “полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професій до спеціаліста; усвідомлення своєї ролі в даній системі соціальних відносин і своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей; саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети” [2, с. 138-139].

І. Кон розглядає професійне самовизначення як:

- завдання, які суспільство ставить перед особистістю, що формується, і які ця особистість повинна послідовно вирішити протягом визначеного періоду часу;
- процес прийняття рішень, завдяки яким індивід формує і оптимізує баланс своїх нахилів і схильностей, з одного боку,

і потреб існуючої системи суспільного розподілу праці – з іншого;

- процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність.

У психологічній літературі (за О. Вітковською), професійне самовизначення – це цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Професійне самовизначення є вибір молодою людиною напрямку і змісту свого подальшого розвитку, сфери і засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети і моральних цінностей.

У структурі проблеми професійного самовизначення О.Вітковська виділила три головні компоненти: проблему самореалізації, проблему вибору і проблему адаптації. Розв'язання проблеми самореалізації здійснюється особистістю шляхом самопізнання і саморозуміння, усвідомлення своєї “реалізаційної спрямованості” і проектування її на сфері професійної діяльності. Свідомий вибір здійснюється особистістю самостійно у результаті формування ціннісної вихідної позиції і розв'язання мотиваційних протиріч. Адаптивний аспект проблеми професійного самовизначення полягає у процесах узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації: ціннісно-сислової структури особистості, її здібностей і потреб, актуальних процесів її розвитку, обставин і ситуації, які охоплюють як соціальне середовище у цілому, так і існуючу професійну структуру. [5, с. 15-16].

У педагогіці, під професійним самовизначенням розуміють (за В. Васильковим) розвиток особистості, що є суб'єктом діяльності: пізнавальної, суспільно корисної, виробничої комунікативної [3, с. 60].

У віковій психології та педагогіці професійне самовизначення розділяють на ряд етапів, тривалість яких, варіюється.

Перший етап – дитяча гра, в ході якої дитина приміряє на себе різні професійні ролі і “програває” окремі елементи.

Другий етап – підліткова фантазія, коли підліток бачить себе в мріях представником тієї чи іншої привабливої для нього професії.

Третій етап (захоплює весь підлітковий і більшу частину юнацького віку) – попередній вибір професії. Різні види діяльності сортуються і оцінюються спочатку з точки зору інтересів індивіда, потім – з точки зору його здібностей, і, нарешті, з точки зору його системи цінностей.

Четвертий етап – практичне прийняття рішення, тобто вибір професії, який включає в себе два головних компонента – визначення рівня кваліфікації майбутньої діяльності, об'єму і тривалості необхідної підготовки до неї; вибір конкретної спеціальності. Послідовність цих двох виборів може бути різною. Дівчина може спочатку визначити сферу діяльності, а потім – рівень її кваліфікації, або навпаки – спочатку вибрати рівень, а потім уже спеціальність. Другий шлях переважає, орієнтація на вступ у вуз формується раніше, ніж вибір конкретної спеціальності [10, с. 141-143].

У психологічних та педагогічних дослідженнях (І. Кон, Л. Божович, Т. Титаренко) акцентується увага на тому, що професійне самовизначення (ким бути) і моральне самовизначення (яким бути) стає пріоритетним саме у юнацькому віці.

У віковій педагогіці (А. Белкін) визначають такі характерні особливості старшокласників:

- збереження матеріальної, емоційно-комфортної функції сім'ї, посилення її ролі в самовизначенні на майбутнє; зростання можливості учня у задоволенні частини матеріальних потреб;
- збереження вирішальної ролі школи в задоволенні пізнавальних, соціально-психологічних потреб; значне зростання ролі самоосвіти, самовиховання;
- значне зростання здатності протистояти негативним впливам середовища; формування повної юридичної дієздатності;
- заміна захисної ролі дорослих функцією соціально-професійної орієнтації на майбутнє [1, с. 54].

М. Гінзбург вважає професійне самовизначення старшокласників, яке пов'язане з процесом планування майбутнього, одним з найважливіших аспектів їх цілісного, особистісного самовизначення. Головна вимога з боку суспільства – зробити професійний вибір, і тому завдання вибору професії стає завданням вибору життєвого напрямку, тобто вибору стилю життя. Науковець висуває психологічну концепцію, згідно з

якою професійне самовизначення є складовою особистісного самовизначення людини, складається з ліній змістовного і часового майбутнього. Лінія змістовного майбутнього визначає головний напрям розвитку особистості і втілена в ідеальній меті. Конкретний вибір професії пов'язаний з лінією часового майбутнього і виконується безпосередньо особистістю [7, с. 130].

У його дослідженнях акцентується увага на тому, що необхідність професійного самовизначення певною мірою залежить від вимог суспільства, детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язане з потребою у самореалізації, яка загострюється в юнацтві. Саме тому цей процес включений у систему уявлень особистості щодо перспективи у часі і тісно пов'язаний з її життєвими планами. Зв'язок самовизначення з потребою особистості у самореалізації стає очевидним, коли з'ясовується специфічна психологічна основа особистісного самовизначення у юнацькому віці – вперше усвідомлюється і активно реалізується в житті спрямування у майбутнє [7, с. 134].

Важливість проблеми професійного самовизначення доводять і різні емпіричні дані. Так, дослідження Василькова В. показали, що до завершення навчання у школі (1064 учнів 9 та 11-х класів) 71,9% випускників не визначилися з вибором професії. Причинами цього є брак інформації; відсутність системи профорієнтації, скорочення в найближчому майбутньому кількості робочих місць з обраної спеціальності.

Думка батьків щодо вибору професії виявилася визначальною для 30,8% обстежених учнів, порадами вчителів скористалися лише 1,42% [3, с. 64].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, рівень реалізації життєвих планів у юнаків все одно залишається значно вищим, ніж у дівчат. Пояснюється цей факт по-різному: більшим реалізмом юнаків, їхньою більшою наполегливістю і тим, що при рівних умовах деякі вузи віддають перевагу чоловікам. Дана тенденція актуалізує вивчення проблеми професійного самовизначення старшокласниць.

Гендерні аспекти розвитку дітей вивчали О. Кононко, В. Кравець, Л. Яценко, особливостям статевого виховання дівчат присвячені роботи В. Васютинського, Т. Гурлеєвої, виховання майбутніх матерів стало предметом дослідження Е. Непочатової, Т. Титаренка.

Науковці наголошують на тому, що у центрі уваги дівчат – людина та предметне середовище, яке її безпосередньо оточує. Дівчата легше виявляють тривогу і страх, вони менш агресивні, чутливіші до похвали і осуду з боку старших, беруть батьківські оцінки ближче до серця. Вони більше залежать від думки навколишніх, від загальноприйнятих еталонів і стандартів; тонше й глибше уявляють власне “Я”; уважніші до міжособистісних стосунків, що складаються в сім’ї; змінюють власну діяльність залежно від мікроклімату, від схвалення чи осуду з боку членів сім’ї [4, с. 61].

Поведінка дівчат – це прагнення безкорисливо допомогти слабшому, підставити плече, витягнути там, де все здається втраченим. А це частина мистецтва бути жінкою.

Дослідники (І. Кон) звертають увагу на те, що у суспільстві чоловіча роль і маскулинні якості цінуються вище. Навіть емансипацію жінок виміряють тим, наскільки добре вони справляються з “чоловічими” професіями.

Деякі аспекти професійного самовизначення особистості в сім’ї знайшли відображення у працях І. Кона, В. Мачуського, Е. Помиткіна. Автори зазначають, що конфліктність взаємин із батьками, яка спостерігається при переході до ранньої юності, пояснюється ставленням батьків до дитини як до своєї безпосередньої власності. Батьки визначають, якою професією слід оволодівати дитині, тобто підсвідомо намагаються реалізувати через неї свій особистий образ, свої нездійснені задуми та проекти.

Науковці переконані, що вибір професії і ступінь реалізації життєвих планів старшокласників залежить і від загальноосвітнього рівня батьків. Чим вищий рівень освіти батьків, тим більша ймовірність, що їхні діти продовжать навчання після школи.

Основними показниками готовності сім’ї до професійного самовизначення дітей (за В. Мачуським) є: 1) достатня поінформованість батьків з основних питань трудового виховання і профорієнтації дітей; 2) знання ними потреб економіки регіону в кадрах певного профілю; 3) активна участь батьків у роботі школи і позашкільного закладу з профорієнтації учнів [11, с. 109].

Оскільки в сучасних умовах все більшою стає роль міста як в економічному, так і культурному житті суспільства, тому необхідним видається вивчення особливостей міської сім’ї.

У міській сім’ї умови для входження дитини у самостійне життя зруйновані (в сільській сім’ї вони частково зберігаються). У зв’язку

з тим, що діти часто навіть не бачать у чому полягає праця батьків, не допомагають їм, останні нерідко виступають для них лише в ролі своєрідних постачальників, які приносять у сім'ю гроші, забезпечують її матеріальний добробут. Це гальмує процес соціалізації дитини, стає першоджерелом багатьох педагогічних прорахунків, за які розплачуються дорослі, в першу чергу батьки, і самі діти [9, с. 15].

Особливість такої родини полягає у тому, що послаблюються зв'язки між дітьми і батьками. В місті послаблюється контроль не тільки безпосередньо за поведінкою самої дитини, а й за тією системою зв'язків, стосунків і залежностей, у яку вона потрапляє на вулиці. Часто досвід отримується "зі слів", з чуток. Це дізнання часто опосередковане батьківською втомою, роздратуванням. Для дитини життя батьків обертається не головним, а другорядним побутовим боком. Незнайомо з їх трудовою діяльністю, дитина бачить їх утомленими і через це підвищено збудженими. Стає свідком суперечок, зумовлених часто дрібницями побуту. У міської дитини незрівнянно легша праця, і за меншою кількістю затрачуваного на неї часу, і за ступенем фізичного напруження, і за складністю виникаючих інтелектуальних завдань. В ній із самого початку не закладені ті вимоги до самостійності, необхідності вибору широкого вияву особистої ініціативи, якими характеризується життя сільської дитини [8, с. 130-131].

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито сутність поняття "професійне самовизначення" та специфіку цього процесу стосовно старшокласниць, що проживають у міських сім'ях, яка полягає у тому, що: 1) дівчата більше залежать від думки навколишніх людей (як дорослих, так і однолітків), від загальноприйнятих еталонів і стандартів, що впливають на вибір професії у майбутньому, 2) у міської дитини незрівнянно легша праця, ніж у сільської (переважно зводиться до допомоги у побуті), вона має більше вільного часу, тому у неї часто не закладені вимоги до самостійності у виборі.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнено поняття "професійне самовизначення міських старшокласниць", під яким розуміємо складний цілісний процес, що передбачає вибір особистістю професійної сфери діяльності із врахуванням власних індивідуальних здібностей, гендерних особливостей, місця проживання та потреб на ринку праці.

Література:

1. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /Август Соломонович Белкин. – М. : Издательский центр “Академия”, 2000. – 192 с.
2. Большой толковый психологический словарь / А. Ребер (Penguin); пер. с англ. – Т. 2: П-Я. – М. : Вече, АСТ, 2000. – 560 с.
3. Васильков В.М. Соціально-психологічні питання професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах /В. М. Васильков //Педагогіка і психологія. – 1999. – №3(24). – С. 59-66.
4. Васютинський В.О. Хлопці і дівчата: статево-рольове виховання у родині / В. О. Васютинський //Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: наук.-метод. зб. /за ред. Т. В. Говорун. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – 168 с.
5. Вітковська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / О. І. Вітковська. – К., 2002. – 20 с.
6. Газман О. Новые ценности в образовании / О. Газман // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://setilab.ru/modules/article/trackback.php/117>
7. Гинзбург М. Р. Личностное развитие в подростковом и юношеском возрасте / М. Р. Гинзбург // Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации. – М. : АПН, 1987. – С. 127-135.
8. Диалоги о воспитании: [кн. для родителей] /сост. О.Г.Свердлова; редкол.: В.М.Столетов (отв. ред.) и др. – К. : Рад. шк, 1986. – 304 с.
9. Дьоміна І.С. Єдність сім'ї і школи у вихованні учнів (Соціально-педагогічні функції сім'ї і школи в умовах розвинутого соціалізму) / Інеса Семенівна Дьоміна. – К. : ТОВ “Знання” Української РСР, 1979. – 47 с.
10. Кон И.С. Психология старшеклассника: пособие для учителей / Игорь Семенович Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 192 с.
11. Мачуський В.В. Роль сім'ї у професійному самовизначенні учнів / В. В. Мачуський // Формування педагогічної культури батьків у діяльності освітніх закладів: досвід, перспективи: зб. наук. праць. – Херсон : Олді-плюс, 2003. – 132 с.

Раскрыта сущность профессионального самоопределения с точки зрения психологии, педагогики; уточнено понятие “профессиональное самоопределение городских старшеклассниц”.

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение, старшеклассницы, городская семья.

The essence of the professional self-determination from standpoint of the psychologies, pedagogy; the elaborated content given concept is “professional self-determination of urban senior pupils”.

Key words: self-determination, professional self-determination, senior pupils, urban family.